

1.1. Філософія як різновид світогляду. Історичні типи світогляду

Світогляд - система уявлень про світ і про місце в нім людини, про відношення людини до дійсності, що оточує його, і до самого собі, а також обумовлені цими представленнями основні життєві позиції і установки людей.

Існують три основні типи світогляду - життєве (буденне), релігійне і філософське.

Життєвий (буденне) світогляд породжується безпосередньо умовами життя і досвідом людей, що передається з покоління в покоління. У категоріальному строе цього типу світогляду відбиваються уявлення здорового глузду, традиційні погляди про світ і людину.

Релігійний (міфологічне) світогляд дає специфічно - перетворену картину світу, пов'язану з визнанням надприродного світового початку, і виражається переважно в емоційно-образній формі (спирається на віру).

У філософському світогляді теоретично узагальнюється досвід духовного і практичного освоєння світу. Спираючись на досягнення наук про природу і суспільство (природних і гуманітарних наук), філософія створює нові умоглядні (понятійні, категоріальні) моделі світу. На основі раціонального осмислення культури філософія виробляє світоглядні орієнтації, здійснює свою прогностичну функцію (передбачати, прогнозувати події). Опора філософського світогляду — розум.

Історичні типи:

- Міфологічний — для поглядів властивий синкретизм, тотемізм, фетишизм, магія тощо.
- Релігійний — особлива форма усвідомлення світу, в основі якої замість обґрунтування і доказів лежить одкровення.
- Науковий — усвідомлення світу через отримання істинних знань, відкриття об'єктивних законів світу і передбачення тенденцій його розвитку.
- Мистецький — форма суспільної свідомості, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів.
- Філософський — форма пізнання світу, що вивчає найзагальніші суттєві характеристики і фундаментальні принципи реальності і пізнання, буття людини, відносин людини і світу.

1.2. Специфіка філософського знання

Філософія має справу з найбільш загальними поняттями, які, по-перше, застосовуються у всіх науках, а часто і за межами наук; по-друге, зміст цих понять, хоч вони і використовуються в науках, не є предметом їх спеціального дослідження; по-третє, ці загальні поняття не можна звести до емпіричного досвіду (фактів) чи зв'язати математичною формулою, що властиво науковим поняттям. Поняття «причина», «матерія», «ідеал» не мають фактичних відповідників. Наукове знання є об'єктивним, воно не залежить від переконань та ідеалів вченого, а філософське — пройняте суб'єктивністю. Це є знання певного суспільства і певної особи, яка сповідує певні цінності.

Філософське знання неоднорідне. Вчення про простір і час, про закони і правила мислення максимально наближене до наукового, а такі поняття, як «свобода», «ідеал», «Бог», «добро» і «зло», виходять за межі науки.

Нестрогість, надзагальний характер філософських понять, їх незводимість до фактів становлять сутність філософського мислення. Філософське мислення є більш вільним, ніж жорстко прив'язане до фактів природничо-наукове.

1.3. Предмет і методи філософії

Предметом філософії є її об'єкт - відношення "людина-світ", - аналізований із погляду природи і сутності світу, природи і сутності людини, його місця у світі, відношення до нього, можливостей його пізнання і перетворення, а також із погляду устрою світу, його загальної структури і стану, у якому він знаходиться.

Філософія покликана тримати увесь час у полі уваги та в актуальному стані всі основні виявлення людини як людини, із чим пов'язані особливості її предмету:

- історична змінність, оскільки історично змінними постають самовиявлення та самоусвідомлення людини;
- уся історія філософії фактично входить в окреслення її предмету, оскільки лише за такої умови ми здатні окреслити «топографію» людськості;
- філософія постає своєрідною формою збереження та забезпечення історичної неперервності людської свідомої самоідентифікації.

До головних методів відносять:

Діалектика. Це один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває у процесі зміни, розвитку, в основі якого – взаємодія (боротьба) протилежностей.

Феноменологічний метод. Головним своїм завданням вбачає формування понять, якими оперує філософія.

Трансцендентальний метод. Суть його полягає в тому, що визначення суцього дається через розкриття суб'єктивних умов (засад) його конституювання (формування).

Герменевтика. Передбачає проникнення в смисл деяких феноменів на основі з'ясування їх місця та функції в культурі.

1.4. Функції філософії

– світоглядна функція, пов'язана передусім із системним абстрактно-теоретичним, понятійним поясненням світу;

– загальнометодологічна функція, що полягає у формуванні загальних принципів і норм одержання знань, її координації та інтеграції;

– пізнавальна (гносеологічна) функція, що полягає в поясненні найбільш загальних принципів буття та вихідних основ нашого мислення;

– прогностична функція, яка розкриває загальні тенденції (передбачення) розвитку людини і світу;

- критична функція з її принципом «піддавай усе сумніву», виконуючи антидогматичну роль у розвитку знань;
- аксіологічна функція з її вимогою дослідження об'єкта з точки зору найрізноманітніших цінностей;
- соціальна функція, завдяки якій соціальне буття не лише одержує необхідну інтерпретацію, а й може зазнати змін;
- гуманістична функція, яка шляхом утвердження позитивного сенсу і мети життя, формування гуманістичних цінностей та ідеалів виконує роль інтелектуальної терапії.
- освітня функція, пов'язана з впливом філософії на свідомість людей.

1.5. Головне питання і основні напрямки філософії

В межах свого основного питання філософія виділяє дві взаємопов'язані між собою сторони.

Перша сторона: що саме - матерія чи свідомість, дух є первинним, має самобуття і що є вторинним, залежним у своєму бутті? Цю сторону називають онтологічною.

Друга сторона: чи може людина пізнавати світ, зокрема його сутність, чи існують якісь нездоланні перепони на цьому шляху? Цю проблему називають гносеологічною.

Залежно від розв'язання першої сторони виділяються філософські напрями — матеріалізм і ідеалізм.

У відповідях на питання про пізнаваність світу серед філософів також виявляються два підходи. Один із них отримав назву гносеологічного оптимізму, відповідно до якої вважається, що пізнавальні здібності людини у принципі необмежені, і він рано чи пізно зуміє відкрити цікаві для його закони природи й суспільства, розкрити суть речей і час виявляють справжньої картини світу.

Іншу позицію займають агностики, які вважають, що повне (і навіть часткове) пізнання світу, сутності речей і явищ у принципі неможливе.

2.1. Характерні риси китайської філософії

Становлення філософської думки Стародавнього Китаю спостерігається вже у 7 столітті до н.е. Про це свідчать давньокитайські трактати, в яких проглядаються такі філософські проблеми: про єдність і різноманітність речей, про дію протилежних сил в єдиній субстанції, про природну закономірність, природність людської душі і свідомості. Особливе місце у китайській філософії посідає вчення Лао-Цзи, центральна категорія його філософії — дао, всезагальний шлях, якого дотримуються всі явища і речі, їхнє джерело, першооснова. Лао-Цзи вважається засновником даосизму. Конфуцій всю свою увагу зосередив на питаннях етики, в основу якої покладені принципи: 1) людяність; 2) справедливість і обов'язок; 3) ритуальність; 4) знання; 5) довіра. У більшості філософських шкіл Китаю переважала практична філософія, тісно пов'язана з проблемами моралі, пізнання природи і соціального управління.

Східній думці властивий момент незацікавленого духовного самозаглиблення, невтомного прагнення шукати найцінніше у глибинах людського духу, шукати заради самого пошуку. Ця

«зацікавлена відстороненість» — вічна таємниця східної філософії.

2.2. Даосизм

Даосизм — релігійно-філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані загальному божественному закону дао.

Основним священним текстом даосів є трактат «Книга про дао і де», в якому викладено погляди засновника даосизму китайського філософа Лао-цзи.

Релігія даосизму базується на вченні про дао — першоначало, першооснову і всеохопний закон світобудови.

Дао — у даосизмі вічне, незмінне, безформне, непізнаване начало всіх речей і явищ.

Дао — шлях, вічний, абсолютний і загальний закон спонтанного виникнення, розвитку й зникнення Всесвіту. Дао — доля, природна закономірність, порожнеча, яка все породжує; невидиме, яке наявне у видимому. Воно перебуває у безперервному русі, а дії його невичерпні.

Де — у даосизмі опредметнений, конкретний вияв дао в речах і в поведінці людини (міра її доброчинності).

Суть дао зумовлює і правила поведінки людини. Хто служить дао, поступово приглушує, обмежує свої бажання, доходячи в цьому до недіяння. Не слід змінювати реальність, треба залишати речі такими, якими вони є, і вести тихе, пасивне життя, «пробуджуючись» та діючи тільки в разі крайньої необхідності.

2.3. Соціально-філософські школи Давнього Китаю

Найвпливовішим ідеалістичним напрямом, що зберігає своє значення аж до наших днів, було *філософське вчення* видатного мислителя Конфуція, яке дістало назву *конфуціанства*.

Конфуціанство становило етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідали питання природи людини, її етики і моралі, життя сім'ї та управління державою.

Характерною рисою вчення Конфуція є антропоцентризм. У центрі уваги його вчення перебувають проблеми людини. Він розробляє концепцію ідеальної людини, благородного мужа не за походженням, а завдяки вихованню в особі високих моральних якостей та культури. Фундаментальним поняттям вчення Конфуція є поняття гуманності. Особливе місце у вченні Конфуція займає концепція «сяо» — синівської поваги до батьків. З точки зору Конфуція, життя та смерть визначаються долею, а багатство та знатність залежать від неба.

Центральне місце в легістській традиції займало вчення про закон як засіб укріплення самодержавної влади. Закон повинен бути єдиним і обов'язковим для всіх підданих, тоді як правитель стоїть над законом і може його змінювати на свій розсуд. Карати треба суворо, оскільки люди погані від природи, а нагороджувати за вірність треба скупко, оскільки люди готові на все навіть за мізерну вигоду. Закони повинні бути складені просто й зрозуміло для натовпу.

Виробляючи механізми влади, легісти висунули ідею «послаблення народу». Народ повинен працювати як злагоджена машина, яка не знає, яка частина за що відповідає.

Третім компонентом легістської традиції були міркування про «владу», тобто про те, як досягати своєї мети за будь-яких обставин. Яким не був би володар, він повинен мати прерогативу на владу і залишатися утаємниченим.

2.4. Давньоіндійська філософія

Характерним для давньоіндійської філософії було те, що вона тісно пов'язана була з релігійними традиціями. Основними постулатами староіндійської філософії є переконання в

тому, що життєвий цикл не обмежується одним-єдиним народженням з подальшою смертю. Вчення має три основних періоди:

- ведичний;
- класичний;
- індуїстський.

Становлення вчення «Давньоіндійська філософія» ґрунтується на Ведах («знання» — в перекладі з санскриту) — релігійно-філософських трактатах.

Головна відмінна риса вчення полягає в безпосередньому вивченні процесів, які відбуваються у свідомості при зіткненні з світом явищ і предметів.

Основні ортодоксальні вчення

- Веданта. У свою чергу вона утворює два напрямки:
  1. Адвайта, що не визнає ніякої реальності в світі, крім Брахмана — єдиної духовної вищої сутності;
  2. Вішішта-адвайта, поклоняється трьом реальностям: матерії, душі і Бога.
- Міманса. Вченням визнається існування духовного і матеріального почав у всесвіті.
- Санкхья. В основі — визнання у всесвіті двох першопочатків: духовного — пуруші (свідомість) і матеріального — пракріті (природа, матерія).
- Ньяя. Вчення говорить про існування всесвіту, що складається з атомів.
- Вайшешика. Обґрунтовано на переконанні, що світ складається з субстанцій, що володіють дією і якістю. Все існуюче поділяється на сім категорій, а саме: субстанція, спільність, дія, якість, прісущність, особливість, небуття.
- Йога. Згідно з ним — основна мета людини і всіх його вчинків повинна полягати в повному звільненні від матеріального існування. Домогтися цього можна, дотримуючись йоги (споглядання) і войрагье (відчуженість і безпристрасність).

Основні неортодоксальні школи:

- Джайнізм.
- Буддизм.
- Локаята.

2.5. Давньогрецька філософія

Історія розвитку давньогрецької філософії поділяється на три етапи:

1. VI—V ст. до н. е. Це був період становлення рабовласницьких полісних демократій. Філософія у формі натурфілософії зосереджувалася на пошуках першооснови суцього, загального.

Родоначальником ранньогрецької філософії був *Фалес*. З точки зору Фалеса вода - основа і першопочаток всього суцього, символ життя, його філософська метафора.

Згідно з поглядами *Анаксимандра* в основі всього суцього не може лежати якась певна субстанція. За *Анаксименом*, першопочатком усього суцього вважається повітря, завдяки йому виникає і існує світ. *Геракліт* вбачав першооснову світу у вогні.

2. IV—III ст. до н. е. Саме в цей період відбувся розквіт демократії, а в філософії — поворот

мислителів від зовнішнього світу до людини, домінування політичної, етичної та гносеологічної проблематики. Намітилася певна рівновага інтересу до загального й одиничного.

Основна проблема, котру вирішують *софісти* - це реальність суцього. Характер діяльності софістів полягав у тому, вони повинні були навчити людину захищати будь-яку точку зору якою б абсурдною вона не була. Основою такого навчання було уявлення про відсутність абсолютної істини і об'єктивних цінностей

Сократ виступив проти релятивізму софістів. Мірою всіх речей для Сократа була не суб'єктивно-випадкова одинична людина, а людина як розумна, мисляча істота, адже в мисленні знаходять своє вираження загальні закони. Сократ виступив з вимогою доводити такі істини, які мали б загальне і об'єктивне значення. Тобто фундаментальною здатністю людини він вважав розум, мислення.

3. III ст. до н. е. — V ст. н. е. Замикання особи (одиничного) на себе, домінування етико-релігійної проблематики.

За *Епікуром* у Всесвіті існують тільки тіла, які складаються із неподільних часток — атомів. Джерелом людських знань є чуттєве сприйняття світу і засновані на його узагальненні уявлення про навколишній світ.

Школа стоїцизму. Замість колективних форм відповідальності людей має місце індивідуалізація людини, підняття її відповідальності за свої дії. Проповідується фаталізм, віра в людську долю, трагічне стає героїчним. Замість альтруїзму проповідується егоїзм, егоцентризм і аскетизм.

2.6. Філософія Платона

Платон є засновником ідеалізму. Головними положеннями його ідеалістичного вчення є наступні:

- матеріальні речі мінливі, непостійні і з часом припиняють своє існування;
- навколишній світ («світ речей» також тимчасовий і мінливий і в дійсності не існує як самостійна субстанція;
- реально існують лише чисті (безтілесні) ідеї (ейдоси), які є істинними, вічними і постійними;
- будь-яка існуюча річ є всього лише матеріальним відображенням ейдосу даної речі;
- весь світ є відображенням ейдосів.

Також Платон висунув філософське вчення про тріаду, згідно з яким все суще складається з трьох субстанцій:

- «Єдиного» - є основою всякого буття, не має жодних ознак, є ніщо;
- «Розуму» - походить від «єдиного», розділений з «єдиним», протилежний «єдиному», є сутністю всіх речей та узагальненням всього живого на землі;
- «Душі» - рухома субстанція, яка об'єднує і пов'язує «єдине - ніщо» і «розум - все живе», а також пов'язує між собою всі речі і всі явища, душа безсмертна; сталість душі зміна тілесних форм - природний закон Космосу.

Платон висунув власний план державного устрою:

- все населення держави (поліса) ділиться на три стани - філософи, воїни, працівники;
- працівники (селяни і ремісники) займаються грубою фізичною працею, створюють матеріальні блага, можуть в обмежених розмірах володіти приватною власністю;
- воїни займаються фізичними вправами, підтримують в державі порядок, беруть участь у військових діях;
- філософи (мудреці) - розробляють філософські теорії, пізнають світ, вчать, управляють державою;
- філософи і воїни не повинні мати приватної власності;
- не існує шлюбу, все дружини і діти загальні;

2.7. Філософія Арістотеля

Класифікація філософії, дана Аристотелем:

- теоретичну, що вивчає проблеми буття («первинна філософія»);
- практичну - про діяльність людини, устрої держави;
- поетичну.

Аристотель дає своє трактування суті буття:

- не існує «чистих ідей», не пов'язаних з навколишньою дійсністю, відображенням яких є всі речі і предмети матеріального світу;
- існують тільки одиничні й конкретно визначені речі;
- дані речі називаються індивідууми (в перекладі - «неподільні»);
- індивідууми є первинною сутністю, а види і роди індивідуумів;

Оскільки буття не є «чисті ідеї» («ейдоси») та їх матеріальне відображення («речі»), виникає питання: *що таке буття?* Дати відповідь на це питання Аристотель намагається через висловлювання про буття, тобто через категорії.

За Аристотелем, буття - це сутність (субстанція), що володіє властивостями кількості, якості, місця, часу, відносини, стану, дії, страждання. Людина, як правило, здатна сприймати лише властивості буття, але не сутність.

Важливе місце в філософії Аристотеля займають *проблеми матерії*. Що є матерія? За Аристотелем, матерія - це потенція, обмежена формою. Філософ також приходить до висновків про те, що:

- все суще на Землі володіє потенцією (власне матерією) і формою;
- зміна хоча б одного з цих якостей (або матерії, або форми) призводить до зміни сутності самого предмета;
- реальність - це послідовність переходу від матерії до форми і від форми до матерії;
- потенція (матеріал) є пасивне начало, форма - активне;

Носієм свідомості, за Аристотелем, є душа. Філософ виділяє три рівня душі:

- рослинна душа(відповідає за функції живлення, росту і розмноження);
- тваринна душа(ф-ції рослинної душі та ф-ції відчуття і бажання);
- розумна душа(охоплює всі функції, відає ще й функціями міркування і мислення).

Аристотель вважає, що людина:

- по біологічній сутності є одним з видів високоорганізованих тварин;
- відрізняється від тварин наявністю мислення і розуму;
- має вроджену схильність жити разом із собі подібними - призводить до виникнення суспільства - великого колективу людей,.

Регулюючим механізмом суспільства (захист від ворогів, підтримку внутрішнього порядку, сприяння економіці тощо) є держава.

Найкращою формою держави, за Аристотелем, є *політія* - сукупність помірної олігархії і помірної демократії, держава «середнього класу».

Аристотель вніс істотний вклад у розвиток логіки (дав поняття дедуктивного методу - від часткового до загального, обґрунтував систему силогізмів - виведення з двох і більше посилок висновку).

2.8. Філософія Епікура

Поділяється на три частини:

Головна з них - *етика*, яка вчить як досягти щастя. Друга частина філософії - *фізика*. Вона дає уявлення про природний світ, звільняє від страху перед ним і служить основою для етики. Обидві ці частини спираються на *каноніку*, свого роду теорію пізнання і методологію науки, виступаючи в якості третьої частини. У Епікура пізнання можливе на базі відчуттів. Повторювані відчуття, глибоко западають в свідомість людини, утворюють поняття. У фізиці Епікур виходив з визнання вічності і нестворюваності світу. Він дотримувався ідеї про *атомну будову речовини*. Крім цього, Епікур, стверджує, що атоми в своєму падінні скоюють мінімальне мимовільне (спонтанне)

відхилення від прямої лінії - неначебто атом володів деякою свободою волі. Мислитель висунув ідею про те, що не все в світі відбувається по необхідності, в ньому є місце і для випадковості. Епікур вказав на реальний шлях вивіщення над необхідністю, підпорядкування її своїм інтересам. Ця обставина дозволила філософу розглядати людину в світі не як маріонетку, а як вільного творця своїх вчинків, своєї долі.

Епікур високо цинив розсудливість, це пояснюється тим, що філософ розглядає її як особливу якість, що сформувалася в особистості на основі освоєння нею філософських знань. Філософія для Епікура має цінність лише в тій мірі, в якій відповідає потребі формування у людини розсудливості. Розсудливість позбавляє людину від безмежних безглузких пристрастей і страхів, що є першою умовою набуття здатності щасливо мислити і уникати нещастя. Епікур вважав, що *досягнення щастя* повинно передбачати вивільнення людини від уз громадської діяльності, маючи на увазі участь у політичній діяльності.

Безтурботність (атараксія) в Епікура - це лише умова одного з видів задоволень, які він ділив на активні і пасивні або задоволення спокою.

Згідно з Епікура, організація щасливого життя вимагає не вільного виявлення знань, а чіткої їх реалізації в заздалегідь встановлених межах, бо відсутність їх тягне за собою небажані наслідки. Водночас він рекомендує задовольняти ті бажання, від яких залежить людське життя.

Епікур визнавав, що для людини вищим є задоволення. При цьому задоволення визнається за початок і кінець щасливого життя. Епікур пов'язував задоволення з відсутністю страждання, розумів його як рубіж, за яким починаються страждання. На думку філософа, той, хто звик до помірності, не страждатиме, коли багато чого немає і доводиться задовольнятися малим.

3.1. Загальна характеристика, основні поняття середньовічної філософії

Середньовічною теологічною філософією називається провідний філософський напрямок, поширений в Європі в V - XVI ст., який визнавав Бога як вищого існуючого початку, а весь навколишній світ - Його творіння.

Можна виділити наступні основні риси середньовічної теологічної філософії:

- теоцентризм (головною причиною всього сущого, вищою реальністю, основним предметом філософських досліджень був Бог);
- вивченню самого по собі космосу, природи, явищ навколишнього світу приділялося мало уваги, так як вони вважалися творінням Бога;
- панували догмати (істини, що не потребують доказів) про творіння (всього Богом) і одкровенні (Бога про Самого Себе - в Біблії);
- згладжується протиріччя між матеріалізмом і ідеалізмом;
- людина виділялася з природи і оголошувалась творінням Бога, що стояло над природою;
- проголошувався принцип свободи волі людини в рамках божественного приречення;
- висувався догмат про порятунок навколишнього світу і людства шляхом втілення Бога в тілі людини - Ісуса Христа і прийняття Ісусом Христом на Себе гріхів усього людства;
- світ вважався пізнаваним через поняття Бога, яке може бути здійснено через віру в Бога.

Основоположними догматами середньовічної філософії і теології були *догмат творіння* і *догмат одкровення*.

Згідно догмату *творіння*:

- Бог сотворив навколишній світ з нічого;
- єдиним творчим початком у Всесвіті є Бог;
- Бог вічний, постійний і всепроникаючий;
- справжнім буттям є тільки Бог;
- світ непостійний, мінливий і тимчасовий;
- немає чіткої межі між Богом і Його творінням.

Згідно догмату *одкровення*:

- світ можна пізнати, тільки пізнавши Бога;
- Бог недоступний для пізнання;
- єдиний спосіб пізнання Бога і всього суцього - тлумачення Біблії;
- Бога можна пізнати лише завдяки вірі.

Бог є носієм і зосередженням добра і справедливості; отже, навколишній світ спочатку наповнений добром; зло в світ приносить диявол (сатана) - занепалий ангел, що повстав проти Бога;

в світі йде постійна боротьба між добром і злом, але оскільки світ - творіння Бога і Бог добрий, то добро в підсумку здобуде перемогу над злом.

Середньовічна теологічна філософія (на відміну від античної) практично не протиставляє матерію і ідею (форму), матеріалізм і ідеалізм. Теологічна філософія поділяє буття на:

- *буття (існування)* – екзистенцію - показує, чи є річ взагалі (тобто існує чи не існує);
- *сутність* – *есенцію* - характеризує річ: Що таке річ? Яка річ? Для чого вона існує?

Тільки в Бозі сутність і існування збігаються.

3.2. Філософія у Візантії

Християнська філософія у Візантії протиставлялася т.зв. «зовнішній» філософії, під якою малося на увазі не лише світська наука взагалі, а й світоглядна основа язичницьких вірувань і християнських ересей. Справжньою ж філософією вважалися спосіб життя і поведінка праведного християнина, і в цьому сенсі ідеальними філософами представлялися мученики і аскети (Феодор Студит, Симеон Новий Богослов).

Візантійські філософи зберегли античне розуміння науки, об'єднавши всі наукові знання під іменем філософії. Найвпливовішим філософським напрямом був *неоплатонізм*. Його головні представники Плотін /205-270 рр./, Ямвлих /245-330 рр./ і Прокл /412-485 рр./.

Вчення про буття. Для неоплатоників світ являє собою ієрархічну систему, в якій кожний нижчий щабель зобов'язаний своїм існуванням вищому. На найвищій сходинці цієї "драбини" перебуває єдине - це бог, це благо, або те, що існує по той бік всього суцього, тобто в трансцендентальному світі. Другий щабель - це розум, це чисте буття, це ідеї, породжені єдиним. Третій - душа, вона уже не єдина; вона виступає як душа демонів, людей, тварин, рослин. Крім того, вона рухається, душа - джерело всякого руху. Ще нижче розташований четвертий щабель, на ньому знаходяться тіла. Згідно з поглядами неоплатоників душа виявляє найкращі свої якості: здатність мислити, гармонію вона одержує від розуму, а тіло завдяки душі одержує форму. Візантійці з великою шаною ставилися до освіти і науки. Знаменитий візантійський богослов і філософ Іоанн Дамаскін /753 рік/ написав відому працю "Джерело знань", в якій є такі слова "Вчення - світло, неучтво - тьма".

Вчення про людину. Людина в системі неоплатоників є поєднання божественного і самототожного розуму з мертвим, інертним тілом. Мета і сенс життя полягає у тому, щоб звільнити розум, дух від пут матерії і з'єднатися з єдиним розумом. З точки зору неоплатоників джерело усякого зла - матеріальне і тілесне; джерело блага - найвище знання, філософія. Починаючи з X-XI ст. в розвитку богословсько-філософської думки Візантії слід позначити дві тенденції; *раціоналістично-догматичну* і *містично-етичну*. Для першої характерним є інтерес до зовнішнього світу, його будови, а, отже до астрономії, котра у середньовічній свідомості тяжіла до астрології та пробуджувало інтерес до окультних наук і демонології, а також інтерес Ідніру до людського розуму, до логіки. Для раціоналістичної тенденції характерним є такий інтерес до історії філософії та політики. Друга тенденція - *Ісихазм* - знаходить свій вияв у творах

монахів-аскетів - Іоана Лествічника і Григорія Палама. Вона зосереджувала свою увагу на внутрішньому світі людини і на практичних заходах щодо його удосконалення в дусі християнської етики. *Грісихія* - вміння досягати спокою, безмовності, відчуженості від конкретної реальності.

3.3. Основні напрями в середньовічній філософії /номіналізм та реалізм/

Схоластика - панівний тип середньовічної теологічної філософії, відмінними рисами якого були відірваність від реальної дійсності, замкнутість, консерватизм, крайній догматизм, повне і беззаперечне підпорядкування релігійним ідеям, схематичність, повчальність, учительство. Для схоластики характерно сприйняття Біблії як жорсткого нормативного тексту, абсолютної істини.

Схоласти підрозділяли знання на два види:

- надприродне, що дається в одкровенні (тобто те, що мав на увазі Бог, закладаючи ту чи іншу думку в Біблії);
- природне, відшукували людським розумом (тобто те, що змогла людина «розшифрувати» з тексту Біблії, як вона зрозуміла ідеї Бога).

У середньовічній теологічній філософії (схоластики) виділяються два протилежні напрями - номіналізм і реалізм.

Реалізм - напрям теологічної філософії, прихильники якого вважали справді існуючими (тобто справжнім буттям) не самі речі, а їх загальне поняття - універсалії (за змістом реалізм близький до вчення Платона про «чисті ідеї», втіленням яких є реальні речі).

Видними представниками реалізму були Ансельм Кентерберійський, Гільйом з Шампо.

Номіналізм (від лат. *Nomen* - імена) - напрям теологічної філософії, прихильники якого вважали реально існуючими лише самі конкретні речі, в той час як загальні поняття (універсалії) сприймали як імена речей. (За змістом номіналізм близький вченню Аристотеля, відкидав «чисті ідеї» і вважало реально існуючими «індивідууми» - зумовлені матеріальні речі). Згідно номіналістам універсалії існують не до, а після речей, а речі пізнаються чуттєвим досвідом.

До числа номіналістів належали Росцелин, П'єр Абеляр, Дунс Скот.

3.4. Загальна характеристика та світоглядні основи епохи Відродження

Філософією епохи Відродження називається сукупність філософських напрямів, що виникли і розвивалися в Європі в XIV - XVII ст., Які об'єднувала антицерковна і антисхоластичні спрямованість, спрямованість до людини, віра в його великий фізичний і духовний потенціал, життєствердний і оптимістичний характер.

Передумовами виникнення філософії та культури епохи відродження були:

- криза феодалізму;
- розвиток ремесла і торгівлі;
- зміцнення, централізація європейських держав, посилення світської влади;
- поява перших парламентів;
- криза Церкви і схоластичної (церковної) філософії;
- підвищення рівня освіченості в Європі в цілому;
- великі географічні відкриття (Колумба, Васко да Гама, Магеллана);
- науково-технічні відкриття.

Основними напрямками філософії епохи Відродження були:

- гуманістичний (XIV - XV ст., представники: Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка,

- Лоренцо Валлі та ін.) - в центр уваги ставив людину, оспівувало його гідність, велич і могутність, іронізував над догматами Церкви;
- *неоплатонічний*(сер. XV - XVI ст.), представники якого - Микола Кузанський, Піко делла Мірандола, Парацельс та ін. - розвивали вчення Платона, намагалися пізнати природу, Космос і людину з точки зору ідеалізму;
  - *натурфілософський* (XVI - поч. XVII ст.), до якого належали Микола Коперник, Джордано Бруно, Галілео Галілей та ін., які намагалися розвінчати ряд положень вчення Церкви і Бога, Всесвіту, Космосі і основи світобудови, спираючись на астрономічні і наукові відкриття;
  - *реформаційний* (XVI - XVII ст.), представники якого - Мартін Лютер, Томас Монцер, Жан Кальвін, Джон Усенліф, Еразм Роттердамський та ін. - прагнули докорінно переглянути церковну ідеологію і взаємовідношення між віруючими і Церквою;
  - *політичний*(XV - XVI ст., Ніколо Макіавеллі) - вивчав проблеми управління державою, поведінку правителів;
  - *утопічно-соціалістичний* (XV - XVII ст., представники - Томас Мор, Томмазо Кампанелла та ін.) – шукав ідеально-фантастичні форми побудови суспільства і держави, засновані на відсутності приватної власності і загальній рівнинні, тотальному регулюванні з боку державної влади.

Характерні риси філософії епохи Відродження відносяться:

- *антропоцентризм і гуманізм* - переважання інтересу до людини, віра в його безмежні можливості й гідність;
- *опозиційність до Церкви і церковної ідеології*;
- *переміщення основного інтересу від форми ідеї до її змісту*;
- *принципово нове, науково-матеріалістичне розуміння навколишнього світу* (кулястості, а не площинності Землі, обертання Землі навколо Сонця, а не навпаки, нескінченності Всесвіту, нові анатомічні знання і т.д.);
- *великий інтерес до соціальних проблем, суспільства і держави*;
- *торжество індивідуалізму*;
- *широке поширення ідеї соціальної рівності*.

3.5. Діалектика епохи Відродження

Процес формування нової буржуазної культури супроводжувався принциповою зміною світоглядних орієнтирів. Але на ранніх своїх етапах процес цей набуває своєрідної перехідної, компромісної форми. Буржуазний спосіб життя орієнтував на природне буття як справжню реальність, але феодалні відносини, як і раніше, а орієнтували на духовність, на бога, як на єдине істинне розуміння суті реальності. Протягом досить тривалого часу ці різні світоглядні установки не виявили своєї несумісності, тому конкретним об'єктом існування для ідеологів молодой буржуазії виступає не природа, як така, а природна людина.

Природна людина претендує на роль найвищої реальності, не принижуючи божественно-духовної реальності. Бог продовжує відігравати почесну роль творця світу, але поряд з ним заявляється людина. Формально вона залишається залежною від бога, бо створена ним, але будучи наділеною, на відміну від решти природи, здатністю творити і мислити, людина поруч а богом фактично починає відігравати роль істоти, співрівної богіві.

Вчення про людину. Людина не просто природна істота, вона творець самої себе і цим відрізняється від інших природних істот. В міру того, як людина усвідомлює себе творцем свого життя і долі, вона стає безмежним хазяїном над природою. Такої сили і такої влади своєї над всім сущим людина не відчувала ні в античності, ні в середні віки. Людині тепер не потрібна милість бога, вона сама творець, символ Ренесансу.

Проблема діяльності. В середні віки ставлення до діяльності змінюється. Християнство розглядає працю, як спокуту за гріхи, але вищою формою діяльності вважається те, що веде до спасіння душі. Душа де в чому схожа на споглядання: це молитва, богослужіння, читання

священних книг. І тільки в епоху Відродження творча діяльність набував сакрального, тобто священного характеру. За допомогою цієї діяльності людина не просто задовольняє свої потреби вона творить новий світ, створює красу і творить найвище, що є у світі - саму себе.

В епоху Відродження зростає цінність окремої людини. Тому не рідко ми зустрічаємо думку про те, що в цей час формується поняття особистості та індивідуальності. Індивідуальність - це категорія естетична, особистість - категорія морально-етична.

Якщо ми розглядаємо людину з точки зору її відмінностей від інших людей, то в цьому випадку єдиним критерієм цінності може бути критерій оригінальності. Особистість передбачає також здатність нести відповідальність за свої вчинки.

3.6. Натурфілософія епохи Відродження

Натурфілософія (від лат. natura - "природа") - спроба представити і пояснити природу, ґрунтуючись на результатах, отриманих науковими методами, з метою знайти відповіді на деякі філософські питання. Займається найважливішими природничонауковими поняттями пізнанням зв'язків і закономірностей явищ природи.

Кінцевою метою натурфілософії є вже науково обґрунтована і очищена космологія і космогонія.

Зростання промисловості, торгівлі, мореплавства, військової справи, тобто розвиток матеріального виробництва, обумовив розвиток техніки, природознавства, математики, механіки. Все це вимагало звільнення розуму від схоластики і повороту від суто логічної проблематики до природно наукового пізнання світу і людини.

Сутність епохи Відродження характеризується не тільки підйомом престижу людини, але й корінною зміною в світогляді. На зміну аристотельсько-біблійському світогляду про те, що центром Всесвіту є Земля /геоцентрична система/ приходить геліоцентрична система /в центрі - Сонце, а Земля - зовнішня планета/. Автором цієї концепції був знаменитий польський вчений М.Коперник Основний твір: «Про обертання небесних сфер». Коперник висунув ідею геліоцентричної світобудови. Згідно з цією ідеєю, Земля не є нерухомим центром світу, а обертається навколо своєї вісі та водночас навколо Сонця, яке знаходиться у центрі Всесвіту. Галілей здійснив систематичне обґрунтування геліоцентричної системи світу. Його вважають засновником наукового природознавства – саме Галілей перше використав математику для опису результатів експериментів.

Галілей досліджував рух тіл і сформулював закони механіки. В такий спосіб вперше в історії людства з'явилося поняття фізичного закону, закону природи.

Натуралізм (фран. природа) - це теорія, яка стверджує, що всі явища, що відбуваються в матеріальному світі, здійснюються згідно з Законами природи. Такий напрямок думки став основою для виникнення натурфілософії, предметом якої є узагальнення результатів природознавства і зведення їх до головних принципів.

3.7. Реформація , її ідеї

Ренесансні гуманістичні ідеї спершу не викликали негативної реакції з боку офіційних представників католицької церкви. Ситуація різко змінюється після того, як у XVI ст. Відродження обертається феноменом Реформації.

М.Лютер (1483-1548) піддав критиці офіційну католицьку доктрину. Його позиція виходила з ідей містичного пантеїзму Майстера Екхарта, августиансько-платонічних уподобань та ренесансного критицизму Еразма Роттердамського. М.Лютер закликав повернутися до первісної "чистоти" християнського вчення, відкинути всі пізніші нашарування у вигляді панських бул і декретів. Висуваючи тезу про загальне "священство", він робив непотрібним духовенство, пропонуючи "прямий", індивідуальний шлях кожного віруючого до Бога. М.Лютер наполягає на ірраціональному характері релігійного знання, роблячи тим самим принципово неправомірною будь-яку спробу "світської" його критики. Він переклав Біблію німецькою мовою, зробивши тим самим її зміст ближчим і зрозумілішим основній масі віруючих німців. Реформа М.Лютера позбавила церкву політичного панування, підпорядкувала її світській владі.

Ж.Кальвін (1509-1564) був автором іншого, більш радикального варіанту Реформації. Від лютеранства кальвінізм відрізнявся більш категоричним містицизмом та ірраціоналізмом. Як вчив Ж.Кальвін, Христос своєю жертвою на хресті обрав до спасіння не все людство, а лише якусь його певну частину. Причому критерії "обраності" цілком ірраціональні. Тому, як він каже, "званих багато, а обраних мало". Проте саме внаслідок ірраціонального характеру божественного вибору обранцем може вважати себе кожний.

Реформація за своїм ідейним змістом була типово ренесансним феноменом. Водночас вона істотно відрізняється від гуманістичної традиції Відродження репресивними заходами Контрреформації. Лютеранський монізм у своєму запереченні автономії людської істоти, її свободи збігається з натуралістичним монізмом пізнього Відродження, який так само заперечує автономію людського ества. Недаремно своє продовження лютеранський монізм, який утверджував існування одного Бога і божественної природи, знаходить у німецькому ідеалістичному монізмі XIX ст., а натуралістичний монізм - у матеріалістичному механічного світогляду Нового часу.